

Χειροπιαστή ουτοπία, προλαμβάνουσα συνείδηση και πράξη στη σκέψη του Ερνστ Μπλοχ*

Όταν ο Ερνστ Μπλοχ απεβίωσε, στις 4 Αυγούστου του 1977, στο Τύμπινγκεν, σε ηλικία 92 ετών, η Γερμανία αλλά και ο κόσμος ολόκληρος συνειδητοποίησαν αίφνης ότι είχαν χάσει ένα στοχαστή εξαιρετικό από κάθε άποψη, έναν μεγάλο διανοούμενο και αγωνιστή που ενσάρκωνε, κατά κάποιον τρόπο, όπως και οι Ρόζα Λούξεμπουργκ και Αντόνιο Γκράμσι, την πλέον «δημιουργική αίρεση» στο μαρξισμό του 20ού αιώνα του οποίου η φιλοσοφικο-πολιτική μάχη ήταν μια διαρκής μάχη για τη χειροπιαστή ουτοπία, τη χειραφέτηση, την κοινωνική δικαιοσύνη και τη δημοκρατία και ο οποίος με μοναδικό τρόπο ανέδειξε τις επαναστατικές παραδόσεις που είχαν εξοβελιστεί από τη γερμανική ιστορία... Για τον Μπλοχ, υπογράμιζε, μεταξύ άλλων, ο Oscar Negt εκφωνώντας τον επικήδειο του στοχαστή, «όχι μόνον η αλήθεια αλλά επίσης η ελπίδα και η ουτοπία είναι χειροπιαστές, όμως η γενικότερη επαναστατική δυναμική στην οποία ο Μπλοχ είχε εναποθέσει όλες του τις ελπίδες, με το έργο της ζωής του, όπως ο Χέγκελ, αντλεί το ανθρωπιστικό της περιεχόμενο από την ιδιαιτερότητα, με άλλα λόγια από τη χειραφέτηση του ανθρώπου (...) Γι' αυτόν, «ο ήχος από τις σάλπιγγες» του «Φιντέλιο» του Μπετόβεν δεν ήταν μόνο ένα αισθητικό σύμβολο· είναι κυρίως η έκφραση της ελπίδας του ατόμου να απελευθερωθεί από τη βία και την καταπίεση· και είναι συγχρόνως το επιτακτικό αίτημα της μοναδικής και εφικτής πολιτικής στάσης που αρμόζει στον άνθρωπο, δηλαδή της απόφασης να ανατρέψει όλες τις συνθήκες που ταπεινώνουν και απαξιώνουν την ύπαρξή του»¹.

Είναι αυτή η απόφαση, αυτός ο σταθερός καθορισμός, ευρισκόμενος πάντοτε σε διαρκή αντίθεση με τη φιλοσοφική στάση που προτείνει ο Σοπενχάουερ ή με αυτήν του όψιμου Χορκχάιμερ και του Αντόρνο που παρότρυνε σταθερά τον Ε. Μπλοχ να ολοκληρώσει τη συστηματική αυτή εγκυκλοπαίδεια των οραμάτων και της ουτοπίας στη δυτική σκέψη που είναι η *Αρχή της Ελπίδας*². Είναι αυτό που διαφοροποιεί το σύστημα της σκέψης του Ε. Μπλοχ όχι μόνον από αυτά των Σοπενχάουερ και Νίτσε, ή από τον φιλοσοφικό σχετικισμό του Γκεόργκ Ζίμελ, αλλά και από τη σκέψη ενός «μελαγχολικού μαρξισμού» που χαρακτηρίζει το στοχασμό και το έργο του Βάλτερ Μπένγιαμιν³. Από αυτή την άποψη, το έργο του Ε. Μπλοχ μου φαίνεται να καθορίζεται κυρίως ως μια νέα προσέγγιση της φιλοσοφίας της *πράξης*, που γεννήθηκε σε εγλεο-μαρξιστικές βάσεις, και εξελίχθηκε στον ορίζοντα του ουτοπικού πνεύματος – μια φιλοσοφία της πράξης όπου η δράση σημαίνει επά-

Ο Arno Munster είναι καθηγητής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο *Picardie-Jules Verne*, *Αμιένη, Γαλλία*.

* Μετάφραση: Ράνια Τουτουτζή.

νω από όλα την απελευθέρωση των πρωτο-ουτοπικών τάσεων που είναι παρούσες αλλά όχι ακόμη εξωτερικευμένες· μια υπέρβαση της μέτριας και συχνά απελπιστικής επανάληψης για να συνθέσουμε τα όνειρα και τις ουτοπίες που μας δίνουν τη δύναμη να επιβιώσουμε και να αντιστεκόμαστε στο κακό και την αδικία. Παραθέτω ένα απόσπασμα από ένα άρθρο του Ε. Μπλοχ που δημοσιεύθηκε το 1936 στη «WELTBÜHNE» της Πράγας: «η μη πραγματοποιημένη ουσία γίνεται ιδανικό ενώ η μη ακόμη πραγματοποιημένη ουσία είναι η τάση μιας εποχής. Για αυτό και η επανάληψη μέσα στην ιστορία είναι αυτό ακριβώς που φτιάχνει την ιστορία, δηλαδή η επανάληψη των περιεχομένων που έχουν φθαρεί. Είναι η απώλεια (η ένδεια) του λογικού αντικειμένου της έκφρασης του υπαρκτού· είναι η ένδεια της αντικειμενικής ουσίας της εκδήλωσης της ουσίας του κόσμου – είναι η πραγματικότητα, στο μέτρο που η ουσία του ανθρώπου υπάρχει μέσα στη δυνατότητα και μέσα στην ελευθερία να την υπερβεί ως το σημείο της πραγμάτωσης της ευτυχίας σε ένα δυνατό τόπο διαμονής»⁴.

Αυτό το απόσπασμα περιλαμβάνει ήδη τρεις σημαντικές έννοιες της σκέψης του Μπλοχ και του κορυφαίου φιλοσοφικού έργου του *Η Αρχή της Ελπίδας*, που γράφτηκε κατά τη διάρκεια των ετών της εξορίας στις Ηνωμένες Πολιτείες, ανάμεσα στο 1938 και το 1949: Πρώτον, την έννοια του λανθάνοντος και της τάσης (κληρονομημένη από τον Λάμπνιτς και σε χρήση από τον Ε. Μπλοχ για το σύστημά του μιας οντολογίας υλιστικής και ουτοπικής)· δεύτερον, την έννοια της «υπέρβασης» («uberschreiten») (όπου το σκέπτεσθαι ισοδυναμεί με μια υπέρβαση: «Denken heisst uberschreiten») – είναι η φράση που χαραχθηκε στο μνήμα του φιλόσοφου στο νεκροταφείο του Τύμπινγκεν. Αλλά δεν πρόκειται εδώ για μια «υπέρβαση» υπό την έννοια της υπερβατικής ιδεαλιστικής φιλοσοφίας του Καντ ή του Φίχτε, αλλά περισσότερο για μια υπέρβαση μέσα στην αυθυπαρξία που επανασυνδέει το γνωστικό Υποκείμενο που ονειρεύεται έναν καλύτερο κόσμο με την ουτοπική υπόθεση στην οποία εμπλέκεται διαλεκτικά· τρίτον, την έννοια της «ευτυχίας σε μια δυνατή διαμονή» – μια έννοια που προκαταλαμβάνει, για να το πούμε έτσι, το συμπέρασμα του Μπλοχ στην τριλογία της *Αρχής της Ελπίδας* όπου ο συγγραφέας υπογραμμίζει ότι «η πραγματική γένεση δεν βρίσκεται στην αρχή, είναι στο τέλος, και δεν πρόκειται να αρχίσει να αρχίζει παρά από τη στιγμή που η κοινωνία και η ύπαρξη θα γίνουν ριζικά, που θα ανακτήσουν, με άλλα λόγια, τις ρίζες τους. Η ρίζα επομένως της ιστορίας είναι ο άνθρωπος που εργάζεται, που δημιουργεί, που μετασχηματίζει και υπερβαίνει το δεδομένο. Από τη στιγμή που θα θεμελιώσει αυτό που αληθινά του ανήκει σε μια αληθινά δημοκρατική κοινωνία, χωρίς αποξένωση και χωρίς αλλοτρίωση, θα γεννηθεί μέσα στον κόσμο αυτό το οποίο όλοι οραματιζόμαστε από την παιδική μας ηλικία και στο οποίο κανείς μέχρι τώρα δεν έφτασε: η πραγματική Εστία»⁵. Ορθά κατανοημένη, η έννοια του «λανθάνοντος» συνδέεται εδώ ενδόμυχα και διαλεκτικά με την έννοια της «τάσης», και αυτή η τελευταία με την έννοια της ουτοπίας, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που η ιδέα της ευτυχίας συνδέεται διαλεκτικά με την έννοια της ταυτότητας που έχει, επιτέλους, βρεθεί. Όμως όλο αυτό το θεωρητικό οικοδόμημα συμπληρώνεται επίσης από τις πολύ σημαντικές έννοιες της «πράξης», του «προλαμβάνειν» και της «ουτοπίας». Έτσι, η βασική αντίθεση του Ερνστ Μπλοχ στο μαρξισμό του 20ού αιώνα έγκειται ουσιαστικά στο ότι εγγράφει την έννοια της «προλαμβάνουσας συνείδησης» στη φιλοσοφία της πράξης του διαλεκτικού και ιστορικού υλισμού, αλλά, θα έπρεπε να

διασαφηνίσουμε, ενός ουτοπικού υλισμού τον οποίο ο ίδιος ο Μπλοχ, σε μια ραδιοφωνική συνέντευξή του, το 1971, είχε προσδιορίσει ως εξής:

«Είναι σημαντικό να γεφυρώσουμε το χάσμα ανάμεσα στην έννοια της ουτοπίας που δοκιμάστηκε φιλοσοφικά και επιστημονικά, μιας ουτοπίας που παύει να έχει αρνητική έννοια (και που εκπροσωπεί μια αντικειμενική και δυνατή προοπτική) και στη διαλεκτική υλιστική σύλληψη του γίνεσθαι και του γεγονότος, δηλαδή του υλικού υπόβαθρου, στο οποίο άλλωστε ανήκει και η ουτοπία...»⁶.

Είναι φανερό ότι αυτό που ο Μπλοχ αποκαλεί «υλικό υπόβαθρο» ουδεμία σχέση έχει με την Ύλη υπό τη φυσικοκρατική της έννοια ή την τρέχουσα έννοια ενός χοντροκομμένου υλισμού: είναι περισσότερο η καθαρή σύλληψη των δυνατοτήτων μιας οντολογίας του *όχι-ακόμη-υπαρκτού* που προσανατολίζεται αποκλειστικά προς το μέλλον (προς αυτό που πρόκειται να είναι), δηλαδή προς τον προσδιορισμό των ουτοπικών οραμάτων. Είναι άλλωστε σε αυτό το σημείο –και αυτό είναι πολύ σημαντικό!– που ο Μπλοχ εισάγει –και είναι επίσης η εγγεληνή κληρονομιά στη σκέψη του– την έννοια της ανθρώπινης εργασίας, δηλαδή εκείνης της ανθρώπινης δραστηριότητας που δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί παρά από τη στιγμή που έχει συνείδηση του εαυτού της ως «πράξης που μετασχηματίζει», στη βάση της υλικής ύπαρξης, και αυτό, σύμφωνα με τον Μπλοχ, καθορίζει τη συνείδηση⁷. Με άλλα λόγια, σε αυτή την υλιστική και ουτοπική φιλοσοφία (αυτήν του Μπλοχ), ο άνθρωπος γίνεται η υπέρτατη μορφή της ύλης: ο μετασχηματισμός και η γένεση του νέου, του καινούριου, δεν είναι παρά το έργο του εργαζόμενου ανθρώπου. Να προσθέσουμε σε αυτό το σημείο ότι ο Μπλοχ λέει ρητά στο βιβλίο του για τον Χέγκελ ότι η τελεολογία αυτής της συγχρόνως δυναμικής και ουτοπικής διαλεκτικής εκφράζεται μέσα από το γεγονός ότι «τίποτα δεν θα παραμείνει έτσι όπως μας δόθηκε», ότι το «καλύτερο καινούριο μπορεί πάντοτε να γεννηθεί από την παραγωγική δύναμη μέσα στη διαλεκτική συνείδηση» και ότι αυτό το τελευταίο καθίσταται δυνατό «από την πραγματική διαλεκτική της ίδιας της ύλης και μόνο μέσα από τη δραστηριότητα του σκεπτόμενου και ενεργητικού ανθρώπου μπορούν να οικοδομηθούν στέρεα πέτρινα οικοδομήματα», δηλαδή ένα σπίτι, μια εστία⁸.

Ο Ερνστ Μπλοχ υποστηρίζει λοιπόν μια διαλεκτική ενότητα του ανθρώπου και της φύσης, όπου ο άνθρωπος είναι το υποκείμενο της δράσης και όπου, για να ξαναμιλήσουμε ακόμη μια φορά με τους όρους που χρησιμοποιεί ο Μπλοχ στο βιβλίο του για τον Χέγκελ, «η ανθρώπινη συνείδηση είναι το μάτι και συγχρόνως το θεωρητικό-πρακτικό όργανο της ύλης»⁹. Αυτή είναι λοιπόν η απόδειξη ότι στην ανθρώπινη επιθυμία αντιστοιχεί μια υποθετική μελλοντική πραγματικότητα. «Η εμπειρία είναι βέβαια μια ιδιαίτερη ανθρώπινη ποιότητα, αλλά συγχρόνως μέσα στον άνθρωπο ελπίζει η ύλη»¹⁰. Είναι στην ανάληψη αυτής της «πρωταρχικής ελπίδας», δηλαδή στις ποικίλες εκφάνσεις της μέσα στην πολιτισμική παραγωγή, στην τέχνη και τη λογοτεχνία, την αρχιτεκτονική και τη μουσική, και στη σύνδεσή της με το ουτοπικό σχέδιο «μιας φυσικοποίησης του ανθρώπου και μιας ανθρωποποίησης της φύσης» που ο Μπλοχ αφιέρωσε τη μεγάλη φιλοσοφική του τριλογία *Η Αρχή της Ελπίδας*, η οποία αποτελεί στο σύνολό της ένα είδος υλιστικής ερμηνευτικής των διαφόρων μορφών της πολιτιστικής και καλλιτεχνικής παραγωγής, που όμως ο συγγραφέας της δεν θέλει να είναι μόνον μια απλή θεωρία των «συμβολικών μορφών», όπως η (νεο-καντιανή) φιλοσοφία

του Ερνστ Κασίρερ, αφού παράλληλα, και σε αντίθεση με το έργο του Χέρμαν Κόεν, δίνει μεγάλη έμφαση στις ουτοπικές προοπτικές των έργων και στο «περιεχόμενό τους από ουτοπική αλήθεια». Αυτή η υλιστική εγκυκλοπαιδεία των ονείρων και των οραμάτων φέρει επίσης το σημάδι μιας κριτικής υποδοχής της φροϋδικής ψυχολογίας, κυρίως υπό τη μορφή μιας κριτικής ανάγνωσης της *Ερμηνείας των ονείρων* (1899), όπου ο Μπλοχ αντικαθιστά την έννοια του «ασυνείδητου» (das Unbewusste) με την έννοια του «προ-συνείδητου» (Vorbewusstes) και το νυκτερινό φροϋδικό όνειρο με το όνειρο της ημέρας, με το όραμα.

Η κριτική της παραδοσιακής μεταφυσικής και, παράλληλα, η επιθυμία να διατηρήσουν κάποιες θεολογικές έννοιες για μια θεώρηση του κόσμου και μια φιλοσοφία της ιστορίας παράλληλα υλιστική και μεσσιανική, ένωσε χωρίς καμία αμφιβολία τους Ε. Μπλοχ και Β. Μπένγιαμιν στην κοινή προσπάθεια να εναντιωθούν σε εκείνες τις φιλοσοφικές τάσεις της εποχής που εκπροσωπούσαν οι νεο-καντιανοί, αλλά συγχρόνως και στη θετικιστική φιλοσοφία της επιστήμης, στο βιταλισμό, το σχετικισμό και τις φασιστικές τάσεις (που εξέφραζαν οι Σπένγκλερ, Κλάγκες, Μπόνιμλερ, και άλλοι) και, παράλληλα, να απορρίψουν τα δογματικά και χονδροειδή ρεύματα του μαρξισμού, ρεύματα που, κάτω από το βάρος του ρεβιζιονισμού και του σταλινικού δογματισμού, εξελίσσονταν προς μια δογματική κανονιστική που γινόταν όλο και περισσότερο ξένη προς την πραγματική όψη της φιλοσοφίας του Καρλ Μαρξ. Για τον Ε. Μπλοχ, όπως και για τον νεαρό Χορκχάιμερ και τον Μπένγιαμιν, η ανακάλυψη των *Οικονομικο-Φιλοσοφικών χειρογράφων* (1844) του Μαρξ από τον Ρυζαζον όπως και τα μεγάλα σφάλματα των μαρξιστικών κομμάτων και της Γ΄ Διεθνούς την ίδια στιγμή όπου στη Γερμανία και την Ιταλία ο φασισμός κέρδιζε έδαφος, ήταν τα μεγάλα θεωρητικά και πολιτικά γεγονότα που τον ώθησαν να αναθεωρήσει τις θεωρητικές βάσεις του ιστορικού και διαλεκτικού υλισμού των Μαρξ και Ένγκελς και της μαρξιστικής φιλοσοφίας της πράξης γενικά, και να τα δει όλα αυτά υπό το φως των νέων δεδομένων που πήγαζαν από τη σύνθετη εκείνη κατάσταση. Αλλά την ίδια στιγμή, ο Ε. Μπλοχ επιχειρούσε να εντάξει, στους κόλπους της θεωρητικής μαρξιστικής συζήτησης των καιρών του, την έννοια της ουτοπίας, και, πιο συγκεκριμένα, να συνδέσει τις προσεγγίσεις των προ-σοσιαλιστών ουτοπιστών (Σαιν-Σιμόν, Φουριέ, Καμπε...) με την υλιστική σκέψη του 19ου αιώνα, έχοντας τη φανερή πρόθεση να ανανεώσει και να δώσει νέα ζωή στη μαρξιστική φιλοσοφία του 20ού αιώνα εμβολιάζοντάς την με αυτήν την παράδοση της ουτοπικής σκέψης – που είχε ιδιαίτερος παραγκωνιστεί από τις τάσεις ενός «επιστημονικού σοσιαλισμού» που ξεκίνησε να αναπτύσσεται από τον Ένγκελς και αμέσως μετά κατέληξε σε ένα δογματισμό, που ανέπτυξαν κυρίως οι σοβιετικοί θεωρητικοί του «μαρξιστο-λενινισμού», μέχρι την πλήρη εξάλειψη ακόμη και των τελευταίων «ουτοπικών υπολειμμάτων» από τον Στάλιν... Αλλά ο Ε. Μπλοχ, θα μπορούσε να αντιτάξει κάποιος σε όλα αυτά, δεν πήγε κάπως πολύ μακριά σε αυτή την κατεύθυνση της επανεκτίμησης της ουτοπικής κληρονομιάς του σοσιαλισμού; Δεν απομακρύνθηκε έτσι πάρα πολύ από τον Μαρξ παραμελώντας, με αυτή την επανεγγραφή της ιστορίας των ουτοπιών, το σημαντικότερο θεμέλιο του ιστορικού και διαλεκτικού υλισμού, με άλλα λόγια την κριτική της πολιτικής οικονομίας που οι Μαρξ και Ένγκελς θεωρούσαν ως ένα πρωταρχικής σημασίας επιστημονικό βήμα; Και δεν προσέδωσε έτσι, μέσα από αυτή την προσπάθεια επαναθεμελίωσης του μαρξισμού υπό το φως της ουτοπίας, μια ιδιαίτερος σημαντική θέση στις θρησκείες και τις δοξασίες; Δεν κατέληξε τε-

λικά να προμηθεύσει, έμμεσα, με επιχειρήματα, τους ίδιους του τους αντιπάλους μέσα στο μαρξιστικό στρατόπεδο, οι οποίοι δεν θα δίσταζαν να τον κατηγορήσουν για «μυστικισμό» και «ρεβιζιονισμό»;

Σαφώς, και εν αντιθέσει προς την πορεία που ακολούθησαν οι πατέρες-θεμελιωτές του επιστημονικού σοσιαλισμού, ο Ε. Μπλοχ, ο μαρξιστής φιλόσοφος της ελπίδας και της ουτοπίας, πάσχιζε να θεμελιώσει κατ' αρχάς τη σύνθετη αλλά γόνιμη σχέση του μαρξισμού με την ουτοπική σκέψη, επιλέγοντας μια διαφορετική ατραπό: όχι πια αυτήν της υλιστικής κριτικής των φανταστικών εκείνων οικοδομημάτων ενός ιδεατού Κράτους όπου βασιλεύουν η δικαιοσύνη και η ισότητα, ως χίμαιρες που ανταποκρίνονται στην «κατάσταση της ανωριμότητας του προλεταριάτου» (Μαρξ), αλλά τονίζοντας και υπογραμμίζοντας κυρίως τη θετική λειτουργία των ουτοπιών και της ουτοπικής (προ-μαρξιστικής) σκέψης γενικά, ως προοπτικές αυτού που για τον Ε. Μπλοχ παραμένει πάντοτε, σε κάποιο βαθμό, ο σκοπός και η ίδια η ουσία του μαρξισμού, δηλαδή η *χειροπιαστή ουτοπία*. Μπορεί λοιπόν κανείς να χαρακτηρίσει, όπως ακριβώς το κάνει το *Κριτικό Λεξικό του Μαρξισμού*¹¹, τη σκέψη του Ε. Μπλοχ ως μια προσπάθεια να διαφυλάξει «το πνεύμα της ουτοπίας» όχι μόνον στο εσωτερικό του μαρξιστικού στοχασμού αλλά και να εντάξει τη δυναμική των ουτοπιών σε μια ολοκληρωμένη ματεριαλιστική κριτική και ουτοπική φιλοσοφία της οποίας το πρώτο θεμέλιο είναι μια πραγματική *ουτοπική οντολογία* και της οποίας ακόμη μία από τις έννοιες-κλειδιά είναι η *ουτοπική προοπτική* μέσα στη συνείδηση. Αλλά το θεωρητικό εγχείρημα του Ε. Μπλοχ δεν σταματά εκεί: μακριά από το να στοχεύει στο να σκιαγραφήσει απλώς μια άλλη εκδοχή μιας διαλεκτικής ματεριαλιστικής φιλοσοφίας του γίνεσθαι, θέλει πάνω απ' όλα να ξανασκεφθεί την έννοια της ουτοπίας, επέκεινα της παραδοσιακής σημασίας της, προσδίδοντάς της ένα υψηλότερο και βαθύτερο νόημα, ξεκινώντας από τις προσδοκίες της προλαμβάνουσας συνείδησης, από τη δημιουργική φαντασία και από τη *μεσσιανική προσδοκία*, κι ακόμη, ξεκινώντας από ένα στοχασμό της ελπίδας ο οποίος, –και σε αυτό ακριβώς το σημείο το διάβημα του Ε. Μπλοχ μπορεί ίσως να φαίνεται αρκετά παρακινδυνευμένο– καταλήγει να εισάγει μια μεταφυσική της ελπίδας σε μια ματεριαλιστική και κριτική φιλοσοφία που, έχοντας γεννηθεί υπό τις ίδιες σχεδόν συνθήκες με τη σκέψη του Γκράμσι, του Λούκατις αλλά και του Σαρτρ, κι επίσης με αυτήν της Σχολής της Φρανκφούρτης (Αντόρνο, Χορχάιμερ, Μπένγιαμιν, Μαρκούζε...), συμμερίζεται, μαζί με την κριτική της αλλοτριώσης και στην κατεύθυνση της προσπάθειας σκιαγράφησης μιας νέας ματεριαλιστικής θεωρίας της χειραφέτησης, τις θεμελιώδεις επιλογές αυτών των φιλοσοφικο-πολιτικών ρευμάτων (με κάποιες παραλλαγές που προκύπτουν από την αποδοχή της ψυχανάλυσης).

Όσα ειπώθηκαν για το ρόλο της ουτοπίας στη σκέψη του Ε. Μπλοχ θα πρέπει, έτσι τουλάχιστον ελπίζω, να μας επιτρέπουν επίσης να κατανοήσουμε καλύτερα ότι η έννοια της «χειροπιαστής ουτοπίας» (τόσο συχνά παρανοημένη!) ξετυλίγεται, στο έργο του Ε. Μπλοχ, σε μια τριπλή διάσταση, ηθική, πολιτική και αισθητική όπου το κάθε ένα από αυτά απαιτεί την ύπαρξη ενός ονείρου για έναν καλύτερο κόσμο, για μια ζωή χωρίς εκμετάλλευση και χωρίς αλλοτριώση και για μια κοινωνία πραγματικά δίκαιη και αδελφωμένη.

Στον αισθητικό κυρίως τομέα, αυτή η ουτοπική βούληση είναι στενά συνδεδεμένη, όπως, για παράδειγμα, σε εκείνο το κεφάλαιο της *Αρχής της Ελπίδας* που μιλά για τις «αρ-

χιτεκτονικές ουτοπίες», με την επιθυμία για μια νέα τέχνη που δεν μπορεί να είναι άλλη από αυτήν της ουτοπικής φαντασίας. Αναφερόμενος, λόγου χάριν, στις τοιχογραφίες της Πομπηίας ή του Μεσαίωνα και στους γοθτικούς καθεδρικούς, ο Ε. Μπλοχ υπογραμμίζει ότι, πριν από οποιαδήποτε υλοποίηση, υπήρχε πάντοτε μια φαντασιακή εικόνα του οικοδομήματος που καθοδηγούσε τους δημιουργούς στο έργο τους¹². Άλλωστε η οικοδόμηση ήταν πάντοτε «βασισμένη στους κανόνες της τελειότητας, αναφορικά προς ένα συμβολικό μοντέλο το οποίο αποδέχονταν. Και αυτό το μοντέλο καθοδηγούσε την εκτέλεση του έργου και, ακόμη περισσότερο, ως αρχέτυπο, ως όνειρο και ως σχέδιο, αποτελούσε αυτό το ίδιο τον Κανόνα των κανόνων». «Και έτσι», λέει ακόμη ο Ε. Μπλοχ, «το μεγάλο όραμα της αρχιτεκτονικής τέχνης ήταν σε κάθε ξεχωριστή περίπτωση αυτό του παραδοσιακού συμβολισμού μέσα στην ιδεολογία της καθιερωμένης συντεχνίας»¹³. Έπρεπε λοιπόν να προσεγγίζουν τη φαντασιακή αυτή υπόσταση που θεωρείτο παραδειγματική και να επικεντρώνονται στην αναπαράστασή της»¹⁴. Χρησιμοποιώντας αυτό το παράδειγμα μιας φαντασίας της χειροπιαστής, συγκεκριμένης ουτοπίας, ο Ε. Μπλοχ θέλει επάνω απ' όλα να υπογραμμίσει ότι, για παράδειγμα, «τα πέτρινα μνήρι των Δρυίδων όπως και οι βαβυλωνιακοί λαβύρινθοι, η αιγυπτιακή πυραμίδα αλλά και ο ελληνικός ναός που ήταν κτισμένος στο μέτρο του ανθρώπου, τα ρωμαϊκά στάδια και οι δρόμοι, όλα υπάκουαν στις επιταγές του καθιερωμένου και σεβαστού συμβολισμού, σε σύμβολα που προέρχονταν από την υπερδομή και ότι οι γοθτικοί καθεδρικοί δεν αποτελούν εξαίρεση σε αυτό τον κανόνα». Αναφερόμενος ακόμη στους αρχιτέκτονες του Μεσαίωνα, υπογραμμίζει επίσης ότι «η γενική μορφή που είχαν στο μυαλό τους, αυτή που τους επέτρεπε να πραγματοποιούν το ουτοπικό τους οικοδομήμα, σήμαινε επάνω απ' όλα την προσπάθεια μίμησης ενός κοσμικού ή άλλως χριστομορφικού οικοδομήματος που θεωρούσαν ως απόλυτα τέλει»¹⁵.

Και επιμένει πολύ στο γεγονός ότι προφανώς ήταν τα «πρωτόγονα σχέδια του ναού του Σολομώντα (της Καμπάλα) που επηρέασαν την κατασκευή των πρώτων χριστιανικών καθεδρικών, ακόμη και έναν σχεδόν αιώνα μετά την καταστροφή του» και ότι ακόμη και οι μεταγενέστεροι αρχιτέκτονες έβλεπαν σε εκείνο το ναό το κατεξοχήν μοντέλο της ιερής για τους χριστιανούς αρχιτεκτονικής¹⁶. Όπως η γοθτική αρχιτεκτονική μιμείται το δένδρο της ζωής¹⁷, έτσι και οι ιδεατές πόλεις είναι η έκφραση της ουτοπίας της γεωμετρικής καθαρότητας στη νέα αστική αρχιτεκτονική. Αλλά ο κατευθυντήριο άξονας της ουτοπικής φαντασίας σχετικά με την ιδεατή πολιτεία δεν είναι ίδιος στις ελευθεριακές ουτοπίες (Σαρλ Φουριέ) και στις ουτοπίες που διέπονται από μια αυστηρή τάξη: διότι, σημειώνει ο Ε. Μπλοχ, «ενώ η κοινωνική ουτοπία του Τόμας Μορ περιγράφει την Πολιτεία που θεωρεί ως ιδανική με ποικιλία, με διαφορετικά σπίτια, γεμάτη κήπους με χαλαρή δομή, η αυστηρή ουτοπία του Καμπανέλα απαιτεί, εκατό χρόνια αργότερα, τεράστια κτίρια, πανύψηλα οικοδομήματα και μια πόλη καθόλου αποκεντρωμένη. Με τους ομόκεντρους τοίχους, τις κοσμικές τοιχογραφίες και την κυκλική μορφή του συνόλου επικρατεί παντού η μαθηματική τάξη και έτσι προκύπτει μια ουτοπία της τάξης ή ακόμη, θα μπορούσε κάποιος να πει, μια ουτοπία καθορισμένη από την αστρολογία»¹⁸. Ο Ε. Μπλοχ άλλωστε λέει κατηγορηματικά ότι «μετά την μπαρόκ αρχιτεκτονική, η απαίτηση της τάξης για κάθε ιδεατή αστική πολιτεία παρήγαγε ένα γεωμετρικό σύνολο. Και αυτό δεν άλλαξε παρά μόνον στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα (...) όπου η αρχιτεκτονική δεν ήλθε απλώς αντιμέτωπη αλλά στην κυριολεξία εκμηδε-

νίσθηκε από την οικονομία του ατομικού κέρδους¹⁹. Στη διάρκεια του 20ού αιώνα, αυτή η τάση εντάθηκε ως το σημείο να πνίξει μέσα σε μια φονξιοναλιστική αρχιτεκτονική, κρύα και απάνθρωπη, που κτίζει με ασφάλι και μπετόν, τα ουτοπικά όνειρα που εύρισκαν ακόμη την έκφρασή τους σε κάποια οικοδομήματα του 19ου αιώνα, κυρίως στους παρισινούς δρόμους. Αν ο Ε. Μπλοχ επιμένει σε τέτοιο βαθμό, στην κριτική του ανάληψη για τις ουτοπίες, κάτω από όλες τις μορφές που μπορούν αυτές να πάρουν, στην ουτοπική λειτουργία της δημιουργικής φαντασίας, δεν είναι παρά διότι αυτή αποτελεί την εξωτερική, στη χειροπιαστή ύλη, των περιεχομένων και των ονείρων της προλαμβάνουσας συνείδησης: δεν είναι παρά διότι ο ίδιος είναι πεπεισμένος ότι οι «οραματικές εικόνες» που φέρει η συνείδηση και που τις εξωτερικεύει με διάφορους τρόπους είναι πάντοτε διαλεκτικά συνδεδεμένες με τη συγκεκριμένη λειτουργία ενός «οραματίζεσθαι». Και αυτό δεν σημαίνει τίποτε άλλο παρά ότι «το περιεχόμενο της ελπίδας ως πράξης καταναγασμένης από τη συνείδηση και διασαφηνισμένης από τη γνώση είναι ακριβώς η θετική ουτοπική λειτουργία» που με τη σειρά του σημαίνει ότι το ιστορικό περιεχόμενο της ελπίδας, που αναπαράγεται κατ' αρχάς μέσα στις αναπαραστάσεις, και συλλαμβάνεται εγκυκλοπαιδικά στις πραγματικές κρίσεις, είναι η ανθρώπινη κουλτούρα μέσα στον συγκεκριμένα ουτοπικό της ορίζοντα»²⁰. Έτσι ο Ε. Μπλοχ, ταξινομώντας τις ουτοπίες σε «ελευθεριακές» και σε ουτοπίες της «αυστηρής τάξης», στην πραγματικότητα προβαίνει σε ένα «θετικισμό των ουτοπιών» γενικά, παρά την ξεκάθαρη κριτική του σχετικά με τις ουτοπίες της αυστηρής τάξης που δεν είναι παρά οι συλλήψεις μιας ολοκληρωτικής και αυστηρά ιεραρχημένης κοινωνίας. Και είναι αυτός ο θετικισμός, μέσα στη δική του κοινωνική φιλοσοφία, που τον διακρίνει από τον πολιτισμικό πεσιμισμό των πρώτων θεμελιωτών της Σχολής της Φρανκφούρτης (Αντόρνο, Χορκχάιμερ...) Μπορεί πάντως κανείς να ανακαλύψει εδώ μια κάποια συγγένεια των απόψεων του Ε. Μπλοχ με αυτές του Καρλ Μάγκαϊμ, για τον οποίο οι ουτοπίες είναι κυρίως υπερβατικές αναπαραστάσεις του υπαρκτού (και αυτό είναι που τις διακρίνει από τις ιδεολογίες) που αναπόφευκτα γίνονται απειλητικές για την ισχύουσα κοινωνική τάξη. Αν υπάρχει μια αρκετά μεγάλη σύμπτωση ανάμεσα στη μαρξιστική ουτοπική σκέψη του Ε. Μπλοχ και σε αυτήν του νεαρού Χορκχάιμερ, ειδικά στο επίπεδο της επεξεργασίας των θεωρητικών βάσεων για τη συγκρότηση μιας νέας θεωρίας της πράξης που προσδιορίζεται συγχρόνως ως μαρξιστική κριτική φιλοσοφία, ως κριτική κοινωνική θεωρία και ως κοινωνική φιλοσοφία που χαρακτηρίζεται από ένα μεγάλο άνοιγμα προς την ψιχανάλυση και τις μοντέρνες κοινωνικές θεωρίες, η παρουσία των θεολογικών εννοιών στο έργο του συγγραφέα της *Αρχής της Ελπίδας* είναι αδιαμφισβήτητα ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της σκέψης μόνον του Ε. Μπλοχ (όπως και αυτής του φίλου του, Βάλτερ Μπένγιαμιν), ακόμη κι αν όλα δείχνουν ότι πρόκειται περισσότερο για μια αθεϊστική σκέψη που επιχειρεί να καταστήσει φανερά τα αθεϊστικά στοιχεία²¹ μέσα στο χριστιανισμό παρά για την πραγματική συγκρότηση μιας θρησκευτικής φιλοσοφίας. Κατά συνέπεια, η ανάγνωση του έργου του Ε. Μπλοχ θα πρέπει να μας ωθήσει να ξανασκεφθούμε όχι μόνον τις γόνιμες θεωρητικές του συγγενείες με τη «θεολογία της απελευθέρωσης» (στη Λατινική Αμερική), αλλά επίσης και το γεγονός ότι το έργο αυτό πραγματικά αμφισβητεί ριζικά τα θεωρητικά θεμέλια του σταλινισμού, μέσα από μια κριτική σκέψη ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της οποίας είναι η επιμονή του Ε. Μπλοχ σε ένα σύστημα πάντοτε ανοικτό στον πει-

ραματισμό και τη δημιουργική (ουτοπική) φαντασία και σε μια έννοια της πράξης χειραφέτησης που επαναφέρει, αναμορφώνοντάς το όμως, το μαρξιστικό αίτημα της αναμόρφωσης του κόσμου με τρόπο ριζικό²².

Είναι λοιπόν με μια ιδιαίτερα παραγωγική σχέση και αλληλεξάρτηση των εννοιών και των εννοιολογικών περιεχομένων της ελπίδας με τις έννοιες του «οράματος», της «ουτοπίας» και της «πράξης» που ο Ε. Μπλοχ πασχίζει να ολοκληρώσει τη μεσσιανική διάσταση της ελπίδας, όχι μόνον στην *Αρχή της Ελπίδας* αλλά σε όλο του το φιλοσοφικό έργο, σε μια ματεριαλιστική θεωρία της πράξης που θεμελιώνεται στην ουσία επάνω στον επανακαθορισμό της έννοιας της πράξης από τον Μαρξ, στις *Θέσεις για τον Φόνερμαχ*²³ μα και που παρουσιάζει επίσης κάποιες θεωρητικές συγγένειες με τον ουτοπικό μεσσιανισμό της φιλοσοφίας της δράσης του Moses Hess²⁴ και με τη φιλοσοφία της πράξης του Αντόνιο Γκράμσι²⁵. Την ίδια στιγμή –και αυτό μοιάζει να επιβεβαιώνει την επίδραση που η φροϋδική ψυχανάλυση άσκησε επάνω στη σκέψη του Ε. Μπλοχ– η ελπίδα και οι μορφές έκφασής της, με τα περιεχόμενα και τις δομές τους, βρίσκονται σε άμεσο συσχετισμό με τις «φαντασιακές εικόνες» των ουτοπικών οραμάτων και προσδοκιών²⁶. Αν αυτές οι τελευταίες δεν είναι παρά μορφώματα της προλαμβάνουσας συνείδησης, η μεταφορά τους στο πεδίο των ρεαλιστικών δυνατοτήτων και η υλοποίησή τους δεν μπορεί, σύμφωνα με τον Ε. Μπλοχ, να επιτευχθεί παρά από τη στιγμή που η προσπάθεια αυτή της υλοποίησης καθοδηγείται από τη δύναμη της ελπίδας που προσανατολίζεται προς το μέλλον. Η οδός που διαγράφεται εδώ (παραπέμπω στο πρώτο κεφάλαιο του πρώτου τόμου της *Αρχής της Ελπίδας*) ξεκινά από την ημισυνειδητή κατάσταση ανάμεσα στον ύπνο και την εγρήγορση και από το όνειρο της ημέρας και καταλήγει στη διαύγεια και το ξύπνημα· και από το ξύπνημα προχωρεί ως την απόφαση της δράσης, της δράσης που είναι δυνατή και εφικτή, και από εκεί ως την πράξη που καθοδηγείται από τις προσδοκίες του ουτοπικού οραματισμού που δεν είναι η πράξη ενός σολιμιστικού υποκειμένου απομονωμένου από τον κοινωνικό περίγυρο, καθώς απαιτεί εναργώς το πέρασμα από το ατομικό υποκείμενο προς το συλλογικό υποκείμενο, από το Εγώ προς το Εμείς. Καθώς το διάβημα του Ε. Μπλοχ είναι ουσιαστικά διακριτό από αυτό της φαινομενολογίας, ακόμη κι αν ο ίδιος χρησιμοποιεί κάποτε τον όρο «φαινομενολογία» της προλαμβάνουσας συνείδησης, δεν μπορεί και να αρχестεί σε μια απλή «φαινομενολογική» περιγραφή των μορφών έκφασής της συνείδησης, αλλά αναλύει και τις διάφορες μορφές αλληλεπίδρασης που υφίστανται ανάμεσα στην προλαμβάνουσα συνείδηση και την πράξη, ακολουθώντας από πολύ κοντά το εγγεγραμμένο διαλεκτικό εγχείρημα· πρόκειται ακόμη, στη σκέψη του Ε. Μπλοχ, για την απελευθέρωση του Υποκειμένου (που συμπυκνώνει τα ουτοπικά του οράματα μέσα στην πράξη) από τη σολιμιστική «φυλακή» του και για τον εντοπισμό των συγκεκριμένων δυνατοτήτων της πρακτικής συμμετοχής του ατομικού (και συλλογικού) υποκειμένου που «οραματίζεται» στη συλλογική δράση για χειραφέτηση. Ο Ε. Μπλοχ δεν επιλέγει λοιπόν τη μεθοδολογία της φαινομενολογίας του Χούσερλ αλλά σκιαγραφεί, θέλοντας να βρει ένα οντολογικό θεμέλιο για αυτήν τη φιλοσοφία της πράξης, τη δική του «οντολογία του όχι-ακόμη-υπαρκτού» η οποία, υπό μια έννοια πιο στενή, δεν είναι πια μια οντολογία αλλά περισσότερο μια προσπάθεια να δώσει εκ των υστέρων ένα οντολογικό θεμέλιο σε αυτήν τη σκέψη που με τόσο σαφή τρόπο διέπεται από την ουτοπία, από το όραμα και από την ελπίδα. Ένα από τα χαρακτηριστικά αυτής της

«οντολογίας του όχι-ακόμη-υπαρκτού» είναι ότι συνδέει διαλεκτικά, και σε αντίθεση με τις παραδοσιακές οντολογίες, την έννοια του «όχι-ακόμη-υπαρκτού» με την έννοια του «δυνάμει υπαρκτού». Είναι οι έννοιες του «υπαρκτού» και του «μη υπαρκτού» που υπερβαίνει σταθερά η έννοια του «δυνάμει υπαρκτού». Διακηρύσσοντας μια ξεκάθαρη αγάπη για την εξέλιξη της ύπαρξης και αρνούμενος κατηγορηματικά να αποδεχθεί όλες τις ελεατικές έννοιες, αποδεικνύεται ένας πιστός μαθητής του Χέγκελ. Μα τι ακριβώς σημαίνει αυτό το «όχι» στην οντολογία του «όχι-ακόμη-υπαρκτού» του Ε. Μπλοχ; Πρέπει να παρατηρήσουμε ότι για τον Ε. Μπλοχ το «όχι» δεν είναι μια καθαρή αρνητικότητα ή μια στιγμή καταστροφικής δύναμης αλλά, όπως ακριβώς και για τον Χέγκελ και τον Μαρξ, μια δύναμη συγχρόνως αρνητική, παραγωγική και «εγκυμονούσα» το μέλλον, με άλλα λόγια κάτι που ο ίδιος ο Ε. Μπλοχ ονομάζει «κύηση στο βάθος του κάθε γίγνεσθαι», επομένως πρόκειται για μια άρνηση που ωθεί προς τα εμπρός με διαλεκτικό και ουτοπικό τρόπο, στην πραγματική πορεία του υπαρκτού. Δεν υπάρχει παρά μία μόνον καταστρεπτική ποιότητα περιορισμένη στο βαθμό που εμφανίζεται και στη ματεριαλιστική διαλεκτική επίσης ως η «αντίφαση που αποσυνθέτει το υπαρκτό». Αλλά αυτή η αντίφαση εκδηλώνεται ως διαρκής αντίφαση στο βαθμό που αυτό το οποίο είναι κάθε φορά καθορισμένο και πραγματωμένο πρέπει αναπόφευκτα να συναντήσει το ίδιο του το όριο, να φθαρεί, διότι «κανένα φθαρτό ον δεν αναπαριστά ένα τέλειον ον στην κίνηση προς το Όλον»²⁷. Με άλλα λόγια, ο Ε. Μπλοχ οικειοποιείται την εγelo-μαρξιστική διαλεκτική μέθοδο με τέτοιο τρόπο ώστε κανένα φθαρτό ον δεν μπορεί πια να αποτελέσει αντικείμενο του στοχασμού υπό μια οριστικοποιημένη μορφή και χωρίς αυτή τη δηκτική στιγμή του «όχι», και μάλιστα του «όχι ακόμη». Συγχρόνως, η οντολογική αυτή στιγμή του «όχι ακόμη» διαπλέκεται, στον Ε. Μπλοχ, με το τελειωμένο Υποκείμενο, με τέτοιο τρόπο που η εξελικτική ποιότητα του υπαρκτού γίνεται, για να το πούμε έτσι, το υλικό θεμέλιο της «ουτοπικότητας» της προσδοκίας και της ελπίδας²⁸. Είναι η διαλεκτική σχέση αυτών των δύο που καθιστά δυνατή την αναμόρφωση του κόσμου μέσα στον ορίζοντα της παραγωγής/σταθεροποίησης των ουτοπικών ποιότητων, και τοποθετώντας τη νέα αυτή διαλεκτική στο επίκεντρο της σκέψης και του έργου του, ο Ε. Μπλοχ σκιαγραφεί μια νέα φιλοσοφία της πράξης που εμπλουτίζει με αξιοσημείωτο τρόπο τη μαρξιστική θεωρία του 20ού αιώνα. Τέλος, μένει ακόμη να υπογραμμίσουμε ότι το γεγονός πως ο Ε. Μπλοχ θέλησε να αφιερώσει το τελευταίο του έργο στη μνήμη της Ρόζας Λούξεμπουργκ είναι σε κάθε περίπτωση αποκαλυπτικό για τη διπλή μάχη που έδωσε ο συγγραφέας της *Αρχής της Ελπίδας* τόσο με το φιλοσοφικό όσο και με το πολιτικό μέτωπο, όπως και για την αποφασιστική στροφή στην πολιτική του σκέψη που συντελέστηκε το 1956, κατά τη διάρκεια και μετά από την συγγριική εξέγερση. Διότι αυτό το βιβλίο –όπως η μεγάλη του ομιλία για τον Καρλ Μαρξ²⁹, τον Μάιο του 1968, που εκφωνήθηκε με αφορμή τη συμπλήρωση 150 χρόνων από τη γέννηση του Μαρξ– μαρτυρά την οριστική ρήξη του φιλοσόφου με το σταλινισμό απέναντι στον οποίο είχε φανεί υπερβολικά ευνοϊκός, κυρίως το 1936-37, την εποχή της οργάνωσης των «Δικιών της Μόσχας»³⁰, και κατά τη διάρκεια των πρώτων ετών της θητείας του στο Πανεπιστήμιο της Λιψίας, ανάμεσα στα έτη 1949 και 1955, αν και ο σταλινισμός ερχόταν σε πλήρη αντίληψη με τη δική του μαρξιστική φιλοσοφία που ήταν απολύτως ανθρωπιστική. Φίλος των Μπέρτολτ Μπρεχτ, Χανς Μάγερ και Χανς Άισλερ (τον στιχουργό του εθνικού ύμνου της Ανατολικής Γερμανίας), ο Ε. Μπλοχ

είχε στην πραγματικότητα αναλάβει την ευθύνη, επί σχεδόν επτά χρόνια –ως διευθυντής του Φιλοσοφικού Ινστιτούτου του Πανεπιστημίου Καρλ Μαξ της Λιψίας και συνδιευθυντής (μαζί με τον Wolfgang Harich) της «Deutsche Zeitschrift für Philosophie»– το ρόλο και τη λειτουργία του «επίσημου φιλοσόφου» της Ανατολικής Γερμανίας. Όμως, όπως μαρτυρούν τα ντοκουμέντα που ανακαλύφθηκαν τα τελευταία χρόνια στα αρχεία της «Στάζι» στο Βερολίνο και στα αρχεία του Πανεπιστημίου της Λιψίας, ο Ε. Μπλοχ είχε τοποθετηθεί –στην αρχή βέβαια με επιφύλαξη, αλλά αργότερα όλο και πιο αποφασιστικά– από το 1955, στην πλευρά της εξ αριστερών αντιπολίτευσης στους κόλπους του ίδιου του κομμουνιστικού κόμματος της Ανατολικής Γερμανίας, στηρίζοντας τις μαρξιστικές εκείνες δυνάμεις που ερχόντουσαν σε αντίθεση με την απροκάλυπτα σταλινική πολιτική του Walter Ulbricht, με άλλα λόγια στην πλευρά της αντιτιθέμενης παράταξης γύρω από τον Wolfgang Harich, στο ανατολικό Βερολίνο³¹. Όπως οι Μπρεχτ και Αισλερ, είχε έκτοτε το κουράγιο να λέει «όχι» σε κάποιες συγκεκριμένες γραφειοκρατικές πρακτικές και να εναντιώνεται στη «σοβιετικοποίηση» της θεωρίας και της πρακτικής του μαρξισμού, στις ανατολικές χώρες. Παράκολουθούμενος από τη «Στάζι»³² (τη μυστική αστυνομία της πρώην Ανατολικής Γερμανίας), κινδύνευσε να συλληφθεί και να καταδικασθεί, σε μια δίκη που θα θύμιζε ίσως αυτήν του Σωκράτη, αφού το καθεστώς του είχε ήδη προετοιμάσει μια τέτοια δίκη από τον Δεκέμβριο του 1956. Δεν ήταν παρά την τελευταία μόλις στιγμή –και αυτό το υπογραμμίζω στη δική μου βιογραφία του Ε. Μπλοχ– που το σχέδιο της σύλληψης και της παραπομπής του σε δίκη εγκαταλείφθηκε, χάρη σε κάποιες διαφωνίες στους κόλπους του ίδιου του Κεντρικού Συμβουλίου, κι ακόμη επειδή ο Walter Ulbricht φοβήθηκε ότι μια τέτοια πράξη θα δημιουργούσε ακόμη μεγαλύτερες δυσαρέσκειες στο εσωτερικό της χώρας αλλά και μεγάλη διεθνή κατακραυγή. Τα ντοκουμέντα των αρχείων του Πανεπιστημίου της Λιψίας μαρτυρούν ακόμη ότι πάντοτε, ο Ε. Μπλοχ, στην αρχή βέβαια διστακτικά, επεξεργαζόταν έναν εκδημοκρατισμό του καθεστώτος, υπογραμμίζοντας, στην αρχή όχι δημόσια αλλά αργότερα και δημόσια, ότι ο αληθινός σοσιαλισμός δεν ήταν η δικτατορία του προλεταριάτου αλλά μια κοινωνία δικαιοσύνης και ισότητας όπου θα έπρεπε να βασιλεύουν η αδελφσύνη και η αλληλεγγύη. Αντιμέτωπη με την γκρίζα πραγματικότητα του υπαρκτού σοσιαλισμού, η πολιτική σκέψη του Ε. Μπλοχ άρχισε σταδιακά να κλείνει προς το «λουξεμβουργισμό» (που είχε ήδη σημαδέψει την πολιτική του σκέψη ανάμεσα στο 1917 και το 1919) και προς το αίτημα για «ένα σοσιαλισμό με ανθρώπινο πρόσωπο»³³. (Αυτός είναι άλλωστε ο λόγος που χαιρέτισε την «άνοιξη της Πράγας» και όλες τις άλλες απόπειρες εκδημοκρατισμού που έγιναν στην Πολωνία και τη Γιουγκοσλαβία). Η μετακόμισή του από την Ανατολή στη Δύση, τον Αύγουστο του 1961, λίγες ημέρες δηλαδή πριν κτισθεί το τείχος του Βερολίνου, δεν άλλαξε σε τίποτα τη βασική του πολιτική στάση καθώς, από τη στιγμή που εγκαταστάθηκε στη νοτιοδυτική πλευρά της Γερμανίας, προσέγγισε αμέσως τους στρατευμένους φοιτητές, υποστήριξε όλες τις κινήσεις διαμαρτυρίας εναντίον του πολέμου του Βιετνάμ, αγωνίσθηκε για την κατάργηση των «έκτακτων νόμων» κι ακόμη συμμετείχε, σε ηλικία ογδόντα ετών πια, σε δημόσιες εκδηλώσεις διαμαρτυρίας στη Φρανκφούρτη, το Αμβούργο και το Βερολίνο. Χαιρετίζοντας την «άνοιξη της Πράγας» ως μια πραγμάτωση της χειροπιαστής ουτοπίας, συνδέεται με στενή φιλία με τον Ρούντι Ντούτσκε (τον αρχηγό των εξεγερμένων φοιτητών) και επιχειρεί να επανασυνδεθεί με τον Αντόρνο. Σε μια σημαντική ομιλία του, στις

18 Μαΐου του 1968, δηλώνει τα εξής, ενώπιον ενός πλήθους που τον χειροκροτεί με ενθουσιασμό, παρουσία του Βίλυ Μπραντ, στη διάρκεια μιας εκδήλωσης μνήμης για τη συμπλήρωση 150 χρόνων από τη γέννηση του Καρλ Μαρξ:

«Ο πραγματικός ανθρωπισμός δεν αντιστοιχεί (...) παρά σε αυτό, παράδοξο για όλους τους εμπειριστές, που ονομάζεται, από τη δεκαετία του '20, "χειροπιαστή ουτοπία". Μόνον φαινομενικά αυτό αποτελεί μια αντίφαση in adjecto (...) είναι μάλιστα ένα θεμέλιο του ουτοπισμού μέσα στην ανοικτή δυνατότητα της ουσίας της ιστορίας, μέσα στην ίδια την ουσία της φύσης· ως αντικειμενική-πραγματική δυνατότητα που περιβάλλει την υπαρκτή πραγματικότητα με τρόπο λανθάνοντα, αναθέτοντας την αληθινή δυναμική του κόσμου στη δύναμη της ανθρώπινης ελπίδας. Υπό αυτήν την ακριβή της έννοια, η χειροπιαστή ουτοπία εισάγει στο διαλεκτικό υλισμό το νέο στοιχείο ενός ουτοπικο-διαλεκτικού υλισμού: έτσι ώστε να μην κλείνει, σε πείσμα όλων των δοσμένων υποσχέσεων, τις προοπτικές του τέλειου σκοπου. Είναι ένα αρκετά ευρύ πεδίο που ανοικείται από την ύλη ως πιθανότητα και ως δυναμική προσανατολισμένη προς νέους τρόπους ύπαρξης, τείνοντας προς "τη φουσκολογία του ανθρώπου και την ανθρωποποίηση της φύσης", έτσι όπως το σημειώνει ο Μαρξ στα *Οικονομικο-φιλοσοφικά Χειρόγραφα* του 1844. Συνοψίζοντας: η απανθρωπία του κόσμου μας θα είχε και σίγουρα θα έχει ακόμη πολλά να φοβηθεί από μια αληθινή ανάκληση του μαρξισμού. Οχι για πάντα από τα δεσμά και την κατήχηση· θα μπορούσε να βγάλει επιτέλους μια κραυγή ανακοίνωσης, έχοντας επιτέλους κατακτήσει την ελευθερία, χωρίς άλλες διαπραγματεύσεις: την ηθική -χωρίς κύριο και σκλάβο- την τέχνη, χωρίς πίστη σε μια ψευδαίσθηση και χωρίς προκατάληψη. Αυτό θα μπορούσε επιτέλους να μας οδηγήσει, με τη συμπλήρωση ενάμιση αιώνα (από τη γέννηση του Μαρξ) σε μια πραγματική γιορτή μνήμης, μια γιορτή που δεν θα συνέπιπτε, όπως συμβαίνει τώρα, με την καταπίεση των μαύρων, το λιμό στην Ινδία ή την αναγέννηση του φασισμού.

"Ο Προμηθέας", έλεγε ο νεαρός δόκτωρ Μαρξ, "είναι ο ευγενέστερος άγιος στο φιλοσοφικό μας ημερολόγιο". Αυτό που εννοούσε είναι πως ο Προμηθέας δεν πρόκειται να κερφωθεί για άλλη μια φορά στο βράχο. Αντιθέτως: Quod erit demonstrandum. Πρόγραμμα που μένει να αποδειχθεί»³⁴.

Σημειώσεις

1. Negt, Oskar: *Der produktivste Ketzer des Marxismus*, στο: Bloch, Karola/Reif, Adelbert: *Denken heisst Überschreiten. In memoriam Ernst Bloch (1885-1977)*, Cologne, Frankfurt, 1978, σ. 282.
2. Bloch E.: *Le Principe Espérance*, 3 τόμ., μετάφραση από τη γερμανική F. Wuilmart, Gallimard, Paris, 1976-1991.
3. Επάνω σε αυτό το θέμα, ανατρέξτε και στο έργο μου: *Progrès et catastrophe. Walter Benjamin et l'histoire*. (Reflexions sur l'itinéraire philosophique d'un Marxisme mélancolique), Kimé, Paris, 1996.
4. Bloch E.: *Tendenz - Latenz - Utopie*, Frankfurt, Suhrkamp, 1978, σ. 264.
5. Bloch E.: *Le Principe Espérance*, τ. III, Gallimard, Paris, 1991, σ. 560.
6. Bloch E.: *Tendenz...*, σ. 278.
7. Ο.π., σσ. 280-281. Η μετάφραση του αποσπάσματος από τη γερμανική είναι δική μου. Α. Μ.
8. Bloch E.: *Le Principe Espérance*, τ. I, σ. 302.
9. Bloch E.: *Sujet - Objet. Eclaircissements sur Hegel*, μετάφραση από τη γερμανική Maurice de Candillac, Gallimard, Paris, 1981, σ. 414.
10. Ο.π., σ. 142.

11. Labica G./Bensussan G.: *Dictionnaire critique du Marxisme*, PUF, Paris, 1982, σ. 1191.
12. Bloch E.: *Le Principe Espérance*, τ. II, σ. 323.
13. Ο.π., σ. 325.
14. Ο.π., σ. 325.
15. Ο.π., σ. 326.
16. Ο.π., σ. 328.
17. Ο.π., σ. 332.
18. Ο.π., σ. 355.
19. Ο.π., σ. 355.
20. Bloch E.: *Le Principe Espérance*, τ. I, σ. 179.
21. Bloch E.: *L'athéisme dans le christianisme*, μετάφραση από τη γερμανική G. Raulet, Gallimard, Paris, 1978
22. Bloch E.: *Experimentum Mundi*, μετάφραση G. Raulet, Paris, Payot, 1981.
23. Bloch E.: *Le Principe Espérance*, τ. I, «La transformation du monde ou les onze thèses de Marx sur Feuerbach».
24. Hess M.: *Philosophie et action, Socialisme et communisme, Les derniers philosophes: Bensussan G. : M. Hess. La philosophie, le socialisme*, Paris, PUF, 1985.
25. Gramsci Antonio: *Cahiers de prison. Cahiers 10, 11, 12, 13*, Gallimard, Paris, 1978.
26. Bloch E.: *Les souhaits les plus mûrs et leurs images, Le Principe Espérance*, Gallimard, 1976, σσ. 43-50.
27. Bloch E.: *Le Principe Espérance*, τ. I, σ. 360.
28. Bahr, Hans-Dieter: *Ontologie und Utopie*. Schmidt, Burghart: *Materialien zu E. Bloch Prinzip Hoffnung*, Frankfurt, Suhrkamp, 1978, σσ. 291-305.
29. Bloch E.: *Experimentum Mundi, (Question, Catégories de l'élaboration, praxis)*, μετάφραση G. Raulet, Paris, Payot, 1981.
30. Bloch E.: *Über Karl Marx*, Frankfurt, Suhrkamp, 1968.
31. Τον Μάρτιο του 1937, ο Ε. Μπλοχ πράγματι δημοσίευσε στην κομμουνιστική επιθεώρηση *Die Weltbühne* της Πράγας ένα άρθρο στο οποίο δικαιολογούσε το σταλινικό τρόπο και την καταδίκη του Radek και των «τροτσκιστών προδοτών» σε θάνατο, στο πλαίσιο της γενικότερης πολιτικής που ασκούσε ο Στάλιν, με το επιχείρημα ότι επρόκειτο για ένα νόμιμο μέσο της «Μόσχας» να υπερασπισθεί τον εαυτό της. Κατά την προετοιμασία της έκδοσης του 11ου τόμου των «Απάντων» του, ο Ε. Μπλοχ αποκήρυξε εκείνο το άρθρο και δεν το συμπεριέλαβε στην έκδοση. Η αποκάλυψη αυτής της αυτολογοκρισίας προκάλεσε ένα μικρό σκάνδαλο, όταν ο Walter δημοσίευσε, στη *Frankfurter Rundschau*, τον Δεκέμβριο του 1970, ένα πολεμικό άρθρο κατηγορώντας τον Ε. Μπλοχ για φθελήμενη λογοκρισία των ιδίων του των πολιτικών κειμένων της δεκαετίας του '30.
32. Δείτε σχετικά και την εξαιρετική μελέτη της Sonia Combe: *Une société sous surveillance. Les intellectuels et la Stasi*, Albin Michel, Paris, 1999, σ. 123.
33. Δείτε επίσης σχετικά τη βιογραφία του Ε. Μπλοχ που έχω γράψει: *L'utopie concrète d' E. Bloch. Une biographie*, Kimé, Paris, 2001.
34. Bloch E.: *Karl Marx, aufrechter Gang, konkrete Utopie*, στο *Über Karl Marx*, Frankfurt, Suhrkamp, 1968.